

ES POT JUSTIFICAR L'UNILINGÜISME DES DEL PUNT DE VISTA DE LA NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA?

Jacques MAURIS¹

Lingüista

---

1. INTRODUCCIÓ

Aquest article està inspirat en gran part en reflexions del sociolingüista català Lluís Aracil sobre la situació dels grups minoritaris. L'obra d'Aracil és molt important en qualitat, més que no pas en quantitat, perquè finalment ha escrit poques obres; els seus escrits són principalment articles publicats en diverses llengües en revistes especialitzades de diversos països; fins avui, dos reculls d'aquests textos, escrits o traduïts al català, han aparegut en els últims deu anys. La inspiració procedent de les recerques d'Aracil ha estat ben present en les discussions que han precedit la redacció de la Llei de normalització lingüística a Catalunya (llei, d'altra banda, inspirada en gran part en la nostra Carta de la llengua francesa).

Per analitzar el paper de l'unilingüisme en la normalització lingüística, ens basarem, des del punt de vista teòric, en l'obra de Lluís Aracil i, des del punt de vista pràctic, en l'experiència del Quebec de retolació unilingüe en francès des de l'any 1977 (tot i que, des del 1993, l'abast de l'unilingüisme s'ha reduït).

2. LA RETOLACIÓ: L'ASPECTE JURÍDIC

Abans d'elaborar una reflexió de tipus sociolingüístic sobre la qüestió de la retolació, convé recordar a grans trets les regles jurídiques que s'han aplicat i que s'apliquen avui en aquest camp.

1. L'autor agraeix a Richard Y. BOURHIS els seus comentaris sobre una versió anterior d'aquest text.

En la seva redacció de 1977, la Carta de la llengua francesa imposa l'unilingüisme francès de la retolació pública, de la publicitat comercial i de les raons socials. Com a excepció, la retolació en francès pot anar acompanyada d'una versió en una altra llengua en el cas de les «activitats culturals d'un grup ètnic particular» (art. 61) i «dels establiments especialitzats en la venda de productes típics d'una nació estrangera o d'un grup ètnic particular» (art. 62); a més, «les empreses que a tot estirar ocupin quatre persones, incloent-hi el patró, poden retolar dins els seus establiments a la vegada en francès i en una altra llengua» [per tant, no a l'exterior], però «el francès ha d'aparèixer d'una manera almenys tan evident com l'altra llengua» (art. 60). Encara es preveia una excepció important, en la qual el legislador no obligava pas que hi hagués una traducció francesa, per «als missatges de tipus religiós, polític, ideològic o humanitari» procedents de les associacions sense ànim de lucre (art. 59); aquesta última excepció venia a protegir el que s'entén tradicionalment per llibertat d'expressió, és a dir, el dret de tot ciutadà d'expressar lliurement les seves opinions en matèria política, religiosa o filosòfica.

Se sap que aquestes disposicions han estat discutides davant dels tribunals i que el Tribunal Suprem del Canadà va decidir, en la sentència de desembre de 1988, després de recordar que ja havia «reconegut que la Carta canadense no s'estén als drets o llibertats de caire econòmic», que «la llibertat d'expressió [...] no es pot limitar a l'expressió política [...]». Aquesta sentència refusava «l'opinió segons la qual l'expressió comercial no afavoreix cap valor individual o social en una societat lliure i democràtica i, per aquesta raó, no mereix cap protecció constitucional» i afegia aquest element important: «Mentre que exigir que la llengua francesa predomini, fins i tot clarament, en els cartells i els rètols, seria adequat a l'objectiu de promoure i preservar una «imatge lingüística» francesa al Quebec i, per tant, estaria justificat, d'acord amb les Cartes del Quebec i del Canadà, l'obligació d'utilitzar exclusivament el francès no ha estat justificada» (*Le Procureur général du Québec c. La Chaussure Brown's Inc. et al.*, 15 de desembre de 1988). Segons un quants juristes,² és evident que l'objectiu del legislador del Quebec en imposar l'unilingüisme francès en els rètols comercials (malgrat tot amb algunes excepcions) no ha estat ben vist pel Tribunal Suprem del Canadà. Aquest va estimar que la «imatge lingüística» del Quebec havia de reflectir el predomini del francès, ja que el Que-

2. Per exemple, José WOEHLING (1993:13): «... es pot destacar que el Tribunal [suprem] s'ha lliurat a un veritable 'canvi d'objectiu' [...]. Efectivament, [...] l'objectiu no és assegurar obertament el predomini d'aquesta llengua, sinó la seva exclusivitat».

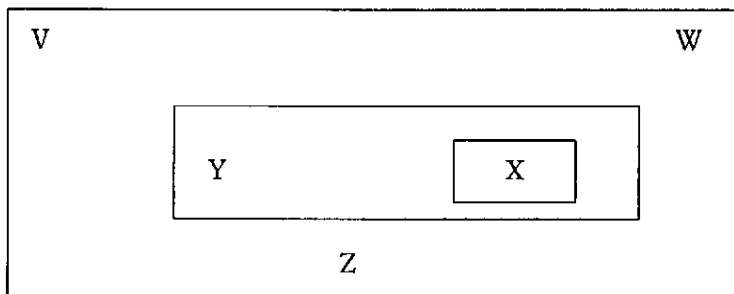
bec és un territori en el qual més del 80 % de la població és de parla francesa; segons aquesta interpretació, les mesures adoptades per l'Assemblea nacional haurien de procurar que la «imatge lingüística» reflecteixi la situació demolingüística. Ara bé, el legislador del Quebec tenia un altre objectiu, perquè estava convençut que el «paisatge lingüístic» condiciona en gran part l'actitud psicològica dels no francòfons respecte de la llengua francesa: en efecte, en la mesura en què les persones que no parlen el francès necessiten la informació proporcionada pels rètols i la publicitat, aprendran el francès per comprendre'ls, però si la retolació i la publicitat estan igualment disponibles en anglès (o en una altra llengua), no veuran la necessitat d'aprendre el francès. D'altra banda, cal notar que hi havia excepcions a la regla de l'unilingüisme francès en la Carta de la llengua francesa. Aquestes excepcions assuajaven l'exigència de l'unilingüisme i en disminuïen sensiblement els efectes perjudicials. Per tant, el Tribunal no les ha considerades en la seva decisió.

Se sap que el Quebec es va sostreure, el 1988, a l'aplicació d'aquesta sentència per un període de cinc anys, recorrent a la clàusula derogatòria inclosa en la Llei constitucional de 1982. El 1993, el Govern del Quebec, abans que recórrer altre cop a la «clàusula "nobstant"», ha decidit modificar les regles lingüístiques de les retolacions comercials per permetre el bilingüisme, conservant tanmateix un cert nombre d'excepcions on continuarà prevalent la regla de l'unilingüisme francès (cartell publicitari d'una superfície de 16 metres quadrats o més, publicitat comercial en i dins de qualsevol tipus de transport públic i en els seus accessos, incloses les marquesines; cf. reglament sobre la llengua del comerç i dels negocis de 1993).

3. LA INTERPOSICIÓ, NOCIÓ CLAU PER COMPRENDRE LA SITUACIÓ MINORITÀRIA

La reflexió del sociolingüista Lluís Aracil sobre la situació minoritària ha partit de la lectura d'un assaig del poeta T.S. Eliot sobre el que aquest últim anomenava les «cultures satèl·lit» («University and Diversity: The Region» en el recull *Notes Towards the Definition of Culture*, 1948). T.S. Eliot hi apuntava que «una veritable cultura satèl·lit és aquella que, per raons geogràfiques o d'altres, té una relació permanent amb una altra de més forta. [...] Si Irlanda, Escòcia i el País de Gal·les se separaven comple-

tament d'Anglaterra, se separarien d'Europa i del món [...]»³ Dit d'una altra manera, una persona que parla, per exemple, el gal·lès, obligatòriament ha de recórrer a una altra llengua, en aquest cas l'anglès, per tenir accés a la producció científica, tècnica, literària, etc., mundial. T.S. Eliot descriu aquí un aspecte ben típic de la situació minoritària, el que Aracil anomena *interposició* (o mediatització): el fet que (gairebé) totes les relacions entre la comunitat lingüística X i la resta de la humanitat passen per la llengua Y. En una societat d'immigració com la societat del Quebec, això significa que l'immigrant que parla una llengua Z (l'italià, el grec, etc.) utilitzarà també la llengua Y (l'anglès), fins i tot per obtenir informació de o sobre els parlants de la llengua X (el francès). És el que havia comprès intuïtivament René Lévesque quan declarà: «A la seva manera, cada rètol bilingüe diu a l'immigrant que hi ha dues llengües aquí, el francès i l'anglès, cadascú escull la que vol. I diu a l'anglòfon: no cal aprendre el francès, tot està traduït.» En realitat, aquesta citació no va prou lluny: la interposició, en un context minoritari, farà que la tria de la llengua per a l'immigrant resti teòrica i les pressions socials afavoriran gairebé únicament la llengua Y, en el cas del Quebec l'anglès (excepte quan s'adopten mesures legislatives per reequilibrar les forces a favor de X, el francès, per exemple obligant els nens dels nouvinguts a assistir a les escoles de X). La situació es pot representar pel diagrama següent (en el qual X representa la llengua minoritària, Y la llengua dominant, V, W i Z les llengües estrangeres o les llengües dels immigrants):

La interposició es pot manifestar de diferents maneres en la vida diària del grup minoritari. Per exemple, hi ha la tendència «natural» dels

3. És important apuntar que T. S. ELIOT estableix un contrast entre la «cultura satèl·lit» i la «petita nació independent». La citació d'ELIOT és reproduïda aquí de la versió catalana donada per Aracil a *Dir la realitat*, pàg. 178.

parlants de X —aparentment irresistible en diversos casos— de parlar en la llengua Y (és a dir en la llengua dominant) a tots els estrangers (incloent-hi els immigrants), fins i tot als qui declaren i insisteixen categòricament que prefereixen utilitzar X. Un altre exemple: al llarg de la seva història, el francès ja ha estat la llengua que *s'interposava* perquè, com va indicar Rivarol, el francès era al segle XVIII el vehicle de difusió, entre les altres llengües europees, de les coses angleses. Destaquen, també, del fenomen de la interposició, els fets següents: quan es pronuncia a l'anglesa (a la televisió o a la ràdio, per tant en registres formals) noms estrangers, espanyols, italians, etc.; quan s'utilitza el mot anglès (o inspirat de l'anglès) per parlar de l'estranger, per exemple *bosnien* en lloc de *bosniaque* (sentit en boca de Jean-Michel Leprince, Ràdio-Canadà, el juliol de 1992, en el seu primer reportatge de Sarajevo; l'endemà, ja es va corregir).

Es podria objectar que un fet com l'ús de *bosnien* en lloc de *bosniaque* simplement és un cas de manlleu, aquestes interferències tan conegudes dels traductors. Això no és l'important, ja que en una situació minoritària, aquests fenòmens prenen un caràcter sistemàtic. I això no té res de sorprenent quan s'hi reflexiona una mica: després de tot, la traducció (de l'anglès al francès) és omnipresent en la nostra vida quotidiana. El fet ha estat observat des de fa temps i es podrien multiplicar les citacions antigues i modernes; amb una de sola n'hi haurà prou per afirmar aquest punt:

«Les manifestacions de l'esperit al Canadà [és a dir, al Canadà francès] es produeixen ordinàriament en l'ambient de la traducció. L'aliment intel·lectual del canadenc mitjà consisteix, en gran part, en la traducció. Els nostres diaris reben les notícies de les agències en anglès [...]. La traducció s'infiltra pertot, domina cada gest de la nostra vida (Pierre Davault, *Mémoires de la Soc. roy. du Can.*, 3ª sèrie, 38/1, pàg. 67).

En un context així, la llengua de l'altre esdevé un prisma a través del qual no només es veu (es parla de) la resta del món, sinó també a un mateix. Un fenomen així no té res d'illusori, estudis duts a terme al Quebec ho han confirmat.

4. VEURE'S A TRAVÉS DELS ULLS DE L'ALTRE

En un estudi esdevingut cèlebre en sociolingüística, Wallace Lambert, R. Hodgson, R. Gardner i S. Fillenbaum (1960) han utilitzat la tècnica anomenada del «parlant emmascarat» (*matched-guise*) per estudiar la reac-

ció d'escolars del Quebec d'origen anglès i francès respecte dels parlants anglòfons i francòfons. Els oients creien estar sentint vuit parlants diferents quan en realitat es tractava de quatre parlants de sexe masculí que llegien cada un el mateix passatge dos cops, un cop en anglès i un altre cop en francès. Els resultats han demostrat que els anglòfons atorgaven la seva preferència als representants de la seva pròpia llengua, ja que, sobre set trets relacionats amb el *status* (intelligència, ambició, etc.) i la solidaritat (gentilesa, fiabilitat, etc.), avaluaven els anglòfons millor que els francòfons. Els oients de parla francesa concedien avaluacions superiors als locutors anglòfons sobre els trets de *status* i de solidaritat i fins i tot d'una manera encara més marcada que els oients anglòfons. Els de parla francesa d'aquesta època es feien seu, doncs, el *status* d'inferioritat que els era donat pel grup anglòfon dominant.

En una rèplica exacta de l'enquesta precedent, F. Genesee i N. Holobow (1989) han volgut saber si els estereotips dels anglòfons i dels francòfons havien canviat després de 30 anys. Igual que en l'estudi original, els escolars del Quebec de parla anglesa continuen avaluant els parlants del seu propi grup d'una manera més favorable que els parlants francòfons, tant en els trets de *status* com de solidaritat. En canvi, els escolars de parla francesa aquest cop han concedit la superioritat als locutors del seu propi grup sobre els trets de solidaritat, revelant així una opinió més favorable de la seva identitat lingüística. Tot i això, les avaluacions de *status* no han canviat respecte de l'estudi de 1960: els escolars de parla anglesa i de parla francesa continuen atribuint avaluacions inferiors als parlants francesos sobre els trets de *status*. Aquests resultats corresponen als de les recerques sobre les actituds arreu del món: la varietat del grup al qual es pertany rep avaluacions més favorables sobre la dimensió de la solidaritat, mentre que la llengua del grup dominant obté avaluacions superiors sobre el *status* (vegeu Lepicq i Bourhis, 1994).

D'aquestes recerques destaca que el grup minoritari o minoritzat es veu ell mateix a través de la visió que té d'ell el grup dominant. És el que podríem anomenar «l'efecte mirall» i que s'il·lustra bé amb les recerques efectuades amb la tècnica *matched-guise*. Per tant, no és pas sorprenent, en circumstàncies semblants, que els altres grups (és a dir, a la pràctica els immigrants) vegin el grup «indígena» a través del prisma de la llengua Y (la llengua dominant, l'anglès). Com ja va constatar Albert Memmi (1982:181), «La ideologia d'una classe dirigent, ja se sap, es fa adoptar en gran mesura per les classes dirigides.»

5. VEURE EL GRUP MAJORITARI A TRAVÉS DEL PRISMA DEL GRUP MINORITARI

Fins i tot si és permès de creure que la situació està evolucionant des de fa uns deu anys, particularment a causa de l'obligació feta als nous nadius d'inscriure els nens a l'escola francesa, les estadístiques mostren que els allòfons continuen utilitzant més l'anglès que el francès per llegir els diaris (dos terços llegeixen *The Gazette* abans que un diari francès) i mirar la televisió o les pel·lícules (vegeu Consell de la llengua francesa *et al.*, 1991, quadres 6.1.2, 6.2.2, 7.2.2, 7.2.3). Les informacions sobre la majoria de parla francesa del Quebec encara els són en gran part vehiculades a través de la llengua de la minoria.

6. UNA SOLUCIÓ: LA CONTRA-POSICIÓ

Per tornar al tema de la retolació, cal observar que el bilingüisme integral té com a conseqüència *juxtaposar* dues llengües i deixar així la tria. Llavors no hi ha pas incitació a aprendre la llengua de la majoria. L'unilingüisme de la retolació comercial permet donar a la llengua X (en el nostre cas, el francès) un camp d'utilització en el qual els qui no la coneixen mínimament l'hauran d'aprendre per tenir accés a la informació. Això dóna a X ocasions en les quals podrà servir d'interlingua, de llengua comuna, com Y (l'anglès) —però en el lloc de Y. Així, doncs, es treu un camp en què regnava la interposició. Proposo anomenar contra-posició el fet d'imposar, en un cert nombre de camps, el pas per la llengua X —en el lloc i la posició de la llengua Y— per obtenir un cert nombre d'informacions i facilitar, d'aquesta manera, un aprenentatge almenys mínim de la llengua del grup majoritari.

Ens podem preguntar si aquesta pràctica és moral: per a aquesta qüestió, els remeto a l'article del professor Gregory Baum (1993), de la Universitat McGill. També ens podem preguntar si aquesta pràctica es pot estendre a diversos camps. La Carta de la llengua francesa ja preveu alguns camps en els quals l'unilingüisme francès és necessari: esmentem com a exemple, a més de la retolació comercial, la senyalització viària (on el vocabulari és quantitativament força «tancat») i la denominació dels organismes governamentals. Aquest últim cas s'assembla més a una mesura simbòlica; s'assembla de fet al que es podria anomenar, tot adaptant una fórmula de Jean Laponce (1984), un fenomen de «*langue-épinglette*». Tornem a trobar-nos amb aquest fenomen d'una manera particularment agu-

da a Irlanda, on un cert nombre de conceptes de la vida pública són designats únicament per un terme irlandès: així, mai no s'escriu *prime minister* sinó *taoiseach*, es diu *Oireachtas* abans que *Parliament*, etc. Però casos així d'ús simbòlic d'una llengua no poden pas jugar un paper veritablement eficaç per lluitar contra el fenomen de la interposició. D'altra banda, cal apuntar que hi ha un bon nombre de camps on cal absolutament, per raons humanitàries o per preservar la llibertat d'expressió (en el seu sentit tradicional), no intervenir per limitar la utilització de les llengües o, al contrari, intervenir per facilitar l'obtenció de serveis en diverses llengües: esmentem les cures de salut i tot el món dels mitjans de comunicació. Així doncs constatem que entre mesures purament simbòliques com les que s'apliquen a Irlanda i mesures que intervindrien en camps inacceptables dins d'una societat democràtica, el camp d'intervenció és relativament restringit. La retolació comercial apareix llavors com un camp en el qual la imposició d'una llengua no fa nosa a l'expressió de les idees religioses, filosòfiques o ideològiques (segons la concepció tradicional de la llibertat d'expressió), tot permetent de suscitar un cert aprenentatge de la llengua de la majoria i donant a tothom la imatge d'una societat majoritàriament de llengua francesa.

No cal pas dissimular-ho, la retolació és un camp de lluites per a la conservació o la transformació de la relació de forces entre el francès i l'anglès. Des d'aquesta perspectiva, el bilingüisme pur i dur és una estratègia per imposar, a través de la retolació i també en la retolació, una jerarquització favorable a l'anglès. Les estratègies de bilingüisme «amb preponderància del francès» bé poden aportar matisos a aquesta dominació, però, la contraresten veritablement? No representen més aviat una acceptació de la situació de dominació de l'anglès, que intenten simplement normalitzar per fer-la més acceptable, per dissimular una mica la jerarquització favorable a l'anglès? És força probable que el bilingüisme, fins i tot «amb preponderància del francès», no pugui fer fracassar el fenomen de la interposició, perquè ofereix sempre la possibilitat d'evitar la llengua de la majoria.

7. CONCLUSIÓ

En aquest article, hem estudiat, a partir d'un cas concret i del marc teòric ofert per Lluís Aracil, el lloc de l'unilingüisme en un projecte de normalització lingüística. Hem tingut l'ocasió de destacar que l'unilingüisme no podia ser un principi d'aplicació universal, almenys dins d'una societat

democràtica. Malgrat tot, creiem haver demostrat que, si s'utilitza amb circumspècció i de manera limitada (només en alguns camps),⁴ aquest principi pot ser útil per restablir un lloc més just a una llengua històricament dominada o sotmesa a una concurrència desigual.

L'unilingüisme, especialment l'unilingüisme de la retolació comercial, és un element d'un programa de normalització lingüística que s'assimila, en el fons, a un exercici de «discriminació positiva». Des d'un punt de vista ètic, s'accepta que s'adoptin mesures compensatòries per redreçar una situació anormal procedent d'errades històriques; els tribunals han reconegut la validesa del que s'ha anomenat discriminació positiva i podem estimar, amb raó, que és el que efectivament s'ha practicat en la retolació comercial des del 1977 (i que continua practicant-se, fins i tot després de l'adopció de la Llei 86 el 1993: recordem, en efecte, que aquesta Llei continua prescrivint l'unilingüisme francès, fins i tot si l'aplicació d'aquesta regla està menys estesa que abans).

La retolació és, a la vista de la gent de parla francesa, el que representa millor la imatge lingüística que es fan del Quebec. Així s'ha transformat en terreny de lluita simbòlica. No obstant això, seria equivocat creure que perquè es tracta d'un terreny simbòlic, la seva importància és mínima. Com ha destacat Pierre Bourdieu (1992:22), «... si s'acorda que els sistemes simbòlics són productes socials que produeixen el món, que no en tenen prou amb reflectir les relacions socials, sinó que contribueixen a *constituir-les*, llavors estem forçats a admetre que es pot, dins de certs límits, transformar el món tot transformant la seva representació.»

BIBLIOGRAFIA

- ARACIL, Lluís V. (1982), *Papers de sociolingüística*, Barcelona, Edicions de la Magrana.
—, (1983), *Dir la realitat*, Barcelona, Edicions Països Catalans.
BAUM, Gregory (1993), «Réflexions éthiques sur la loi 101», *L'Action nationale* 83/6, juny 1993, p. 731-740.

4. Caldria també afegir que l'aplicació de l'unilingüisme s'ha de limitar en el temps. És el que dicta el seny: un cop «normalitzada» la situació, la regla de l'unilingüisme pot desaparèixer. Malauradament, els canvis lingüístics són generalment molt llargs, de manera que, per produir els seus efectes, la regla de l'unilingüisme s'ha de poder aplicar en un període de temps bastant llarg.

- BOURDIEU, Pierre (amb Loïc J.D. Wacquant) (1992), *Réponses*, Paris, Seuil.
- CONSEIL DE LA LANGUE FRANÇAISE (1991), *Indicateurs de la situation linguistique au Québec*.
- GENESE, F. i HOLOBOW, N. (1989), «Change and Stability in Intergroup Perceptions», *Journal of Language and Social Psychology* 8:17-38.
- LAMBERT, Wallace, HODGSON, R., GARDNER, R. i FILLENBAUM, S. (1960), «Evaluational Reactions to Spoken Language», *Journal of Abnormal and Social Psychology* 60:44-51.
- LAPONCE, Jean (1984), *Langue et territoire*, Quebec, Presses de l'Université Laval, CIRB.
- LEPICQ, Dominique i BOURHIS, Richard Y. (1994), «Psychologie sociale et aménagement linguistique: le cas du Québec» a Pierre Martel i Jacques Maurais, *Langues et sociétés en contact. Mélanges en l'honneur de Jean-Claude Corbeil*, Tübingen, Niemeyer.
- MEMMI, Albert (1982), *Le racisme*, Paris, Gallimard, coll. «Idées».
- WOEHLING, José (1993), *La conformité de certaines modifications projetées au régime linguistique de l'affichage public et de la publicité commerciale découlant de la Charte de la langue française avec les chartes des droits et libertés*, Quebec, Conseil de la Langue Française.